

КАТЕГОРІЯ СТИЛЮ В РЕЦЕПТИВНІЙ ЕСТЕТИЦІ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ НАУЦІ

На вістрі часу знаходиться розгляд категорії стилю у міждисциплінарній проєкції. Як відомо, назване поняття є об'єктом дослідження різних наук.

У статті зроблено спробу розглянути рецептивні рефлексії щодо категорії стилю. Увага акцентується на ролі рецептивної естетики в порівняльному аспекті. Відтак простежується своєрідність функціонування зазначеної категорії у сучасному науковому просторі. До аналізу також залучаються здобутки рецептивної поетики як методологічного концепту. Психологія сприймання художнього твору знаходиться в контексті літературознавчого дискурсу, тому розгляд поетикальної структури твору у взаємодії з процесом впливу на читача важливий для диференціації стилєвих тенденцій. У зв'язку із цим стиль розглядається як взаємодія понять „автор – твір – читач”.

Результати дослідження апробовано на матеріалі прози Миколи Вінграновського.

Ключові слова: *стиль, рецептивна естетика, триада „автор-твір-читач”, естетика, рецептивна поетика, художня творчість, сприймання, художня цілісність.*

Стиль як внутрішня якість будь-якого мистецького явища існує не аргіогі, а є виявом ступеня душевної напруги суб'єкта творчості, його здібностей і таланту, а також засвідчує оригінальність та неповторність авторського способу сприйняття дійсності й формування індивідуальної манери. Стиль – це не стала категорія, а динамічна властивість художньої творчості, що проявляється в різних аспектах (естетичному, культурологічному, літературознавчому, мистецтвознавчому і т. д.). Тому поняття стилю належить до тих категорій, які знаходяться в міждисциплінарному вивченні. В кожній науці увага, зокрема, акцентується на певних особливостях характеристики стилю. Проте спільною є вказівка на естетичну природу його сутності, ту принципову відмінність, що вирізняє творчість одного автора з-поміж інших.

Існування художньо-мистецького витвору важко уявити без уявлення про нього як цілісну структуру, що реалізується в процесі осягнення творчості, тобто сприймання. Так у дію вступає арсенал рецептивної естетики як інтегруючої методології науки, яка оперує понятійним апаратом естетики в галузі літературознавства, поступово формуючи власну терміносистему.

Категорія стилю не може реалізуватися без акту читацької рецепції, оскільки в художній творчості первинно закладена орієнтація на адресата як об'єкта естетичної діяльності. Рецептивна естетика,

офіційно засвідчивши себе на теренах Німеччини, в руслі ідей Констанцької школи, зокрема презентованої Г.-Р. Яуссом та В. Ізером, сколихнула загал і стала новим віянням у сучасному науковому просторі, викликавши безліч суперечок та дискусій. Процес інтеграції наук при вивченні художньої літератури є явищем динамічним і безапеляційним. Тому сучасне літературознавство важко уявити без урахування тісної взаємодії наук. Естетика як наука про прекрасне не може залишитися осторонь цих важливих питань. Об'єктом дослідження естетики є художня творчість, а отже, – всі сторони формально-змістової структури як чинники становлення сфери прекрасного.

Категорія стилю як „єдність багатоманіття”, в якому функціонує і образ читача, розглянута в монографії М. Гіршмана „Стиль як літературознавча категорія” [5]. Загалом природу художнього стилю з'ясовує Г. Поспелов („Проблема літературного стилю” [11]). До сприймання художнього твору звертається у своїх працях „Давнє і сучасне” [6], „Орієнтації. Розмисли. Дискурси” [7] Р. Гром'як. „Рецептивну теорію” та специфіку рецептивної поетики розглядає у своїй монографії „Рецептивна поетика” Ольга Червінська [13]. Проте окремої розвідки, присвяченої функціонуванню категорії стилю в рецептивній естетиці й досі немає. Цим і зумовлена *актуальність* пропонуваного дослідження.

Мета статті – з'ясування тих специфічних стильових засад творчості митця, які конструюватимуть рецептивне коло.

З мети роботи випливають **завдання**:

- простежити місце категорії стилю в літературознавчих дослідженнях, присвячених тріаді „автор-твір-читач”;
- увиразнити значення художньої цілісності в дослідженні проблеми сприймання;
- конкретизувати стилістичний потенціал естетичної категорії катарсису, враховуючи здобутки сучасної рецептивної естетики;
- акцентувати на вагомості засад рецептивної поетики при аналізі художнього стилю;
- спроектувати матеріали дослідження на прозу М. Вінграновського.

Індивідуальний стиль, виявляючи себе у структурі твору, безпосередньо впливає й на становлення читацького сприйняття. Розуміючи стиль як певну взаємодію формально-змістових чинників у тканині тексту, важливо зосередитись на аспектах їхнього впливу на реципієнта. Слід зауважити, що названі поняття лежать у царині вагомих теоретичних питань естетики, адже „сприймання багато в чому визначається спрямовуючою дією художнього змісту і форми” [10, с. 227]. Іншими словами, стиль не осібно, а безпосередньо вплітається в канву рецептивних суджень. Т. Адорно акцентує на „всеохопному” та „обмежувальному” елементах, на які покликається концепція стилю [1, с. 278]. М. Гіршман, теж вказуючи на всезагальне та індивідуально особливе при характеристиці стилю, обґрунтовує співвідношення внутрішньоякісних антиномійних складових [5, с. 10]. Отже, стиль як мистецьке явище містить інформацію, наприклад, про

автора, його світогляд, оповідну манеру та ін. Т. Адорно формулює таке визначення: „Стиль – це квінтесенція будь-якої мови в мистецтві” [1, с. 278]. Розвиваючи цю тезу, можемо зробити узагальнення: якщо однією з функцій мови є збереження та передача інформації, то і в стилі іманентно закладена орієнтація на адресата як кінцеву ланку в тріаді „автор-твір-читач”. Стиль внутрішньо притаманний неординарній художній творчості, а „мистецтво, – за твердженням знову ж таки Т. Адорно (завдяки всеохопному елементу. – Н. Т.), – стає мовою” [1, с. 278].

Г.-Р. Яусс вважає, що рецептивна естетика передбачає взаємний вплив твору і читача один на одного [15]. У свою чергу Д. Бабич у статті „Нове знаходження читача” зауважує, що „Науманн виступає для позначення цього явища з новим терміном – „передумови рецепції” [2, с. 22], які за своєю функцією в теорії рецепції нагадують „оповідні стратегії” В. Ізера. Аналізуючи рецептивну естетику та естетику створеного на читача впливу в ранніх працях Г.-Р. Яусса, Науманн, як зазначає Д. Бабич, розмежовує ці поняття. У першому випадку під рецептивною естетикою розуміється вплив читача на твір, в іншому ж – „вивчення того, як твір впливає на читача” [2, с. 23].

Диференціюючи поняття тексту та твору, суттєві для рецептивної естетики, Р. Гром’як торкається питання теорії сприймання: „твір (у сприйнятті читача. – Н.Т.) у його чуттєвій виразності здатний жити дуже довго при майже цілковитому руйнуванні тексту як мовної оболонки мистецького твору” [7, с. 273]. Тому висловимо припущення, що не стільки твір впливає на читача, скільки стиль твору, оскільки читач запам’ятовує враження, отримане під час читання.

Як відомо, за кожним стилем знаходиться постать автора як індивідуального творчого начала зі специфічним даром осягнення та осмислення сутності буття. Первинно кожен автор налаштований на сприйняття дійсності чи вслухання в себе з метою віднайти шлях реалізації задуму. Таким чином, автор стає першим і найбільш впливовим читачем свого твору, адже лише йому надана можливість змінювати і виправляти. Щодо цього, Г.-Р. Яусс зазначає, що „автор – це водночас „реципієнт”, для якого він починає писати” [15, с. 38]. Подібна думка висловлена й авторами „Естетики” під загальною редакцією Л. Левчук: „митець – він же і реципієнт, що може мати найсуворіший присуд власному творінню... Митця постійно переслідують його власний внутрішній цензор у самоспогляданні творчості” [10, с. 221]. Читач сприймає твір у завершеній його цілісності, що не суперечить поняттю „відкритої структури” за У. Еко. З іншого боку, митець видозмінює витвір лише з єдиною метою – зробити його більш досконалим. Це засвідчує розуміння автором своєї причетності до подальшої рецепції. Художня творчість зорієнтована на читача і реалізовується в ході її прочитання. Це неначе „процес другого народження” [10, с. 222]. Тобто так чи інакше митець підсвідомо прагне, щоб його твір був об’єктивованим. Адже мистецтво перестане існувати, якщо не буде тих, хто його „споживатиме”.

Говорячи про категорію стилю в процесі читацького сприйняття, важливо не оминати увагою питання художньої цілісності, яке з уведенням у науковий обіг понять нової термінології докорінно змінило уявлення про завершеність літературного твору. Якщо раніше текст твору усвідомлювався як викінчене мистецьке явище, то рецептивна естетика залучає в ланцюг „автор-твір” ще одну ланку – читача. Під цим поняттям розуміється не якась конкретна постать, а узагальнююча форма рецепції, яка містить неозначену кількість прочитань, тобто „полівалентність” [13, с. 18]. Кожне нове прочитання – це ще одне кільце розвитку твору. Чим більше твір об’єктивовується в читацькій свідомості, тим багатограннішою стає його структура, а отже, – неординарним і вічно цікавим стиль певного автора. Адже якщо твір не пронизується отим наскрізним антиномійно якісним мистецьким духом, тоді в реципієнта не виникає бажання його повторного читання. Цілісним може бути лише той стиль, який зазнав різностороннього кола рецепції, інакше він припиняє існувати і перетворюється на мертву річ. Т. Адорно зауважує, що „естетичне сприйняття стає живим сприйняттям тільки через об’єкт, тієї миті, коли художні твори самі стають живими під поглядом спостерігача” [1, с. 239].

М. Гіршман, зосереджуючи увагу на питанні цілісного аналізу художнього твору, вказує на протиріччя мистецтва, на межі яких виникає поняття стилю [5, с. 22]. У структурі цілісності твору виявляється, за Гіршманом, і поняття читача, а стиль „є центром зустрічі суб’єкта, об’єкта і адресата художнього висловлення” [5, с. 25]. Отже, саме стиль синтезує найважливіші категорії рецептивної естетики.

Починати цілісний аналіз процесу рецепції слід, на думку Р. Гром’яка, з „художнього твору як об’єкта, що визначає спосіб сприймання” [6, с. 17]. Твір розуміється в сукупності всіх формально-змістових елементів, які визначаються і при характеристиці стилю. Дослідник зауважує, що „форма охоплює систему образів, є структурним буттям змісту” [6, с. 22]. Тому кожен із компонентів елементів твору потрібно розглядати у світлі концепції естетичного сприймання. Адже як мовно-мовленнева, ритмічна організація, так і художня образність у взаємодії з композиційним рівнем у всій його розгалуженості покликана сприяти виникненню естетичної реакції реципієнта. Названі аспекти неможливо розглядати окремішньо, оскільки це призведе до порушення цілісності, втрати логічного взаємозв’язку між компонентами твору, а в результаті – до дисгармонізації сприйняття художнього стилю.

Первинна рецепція ґрунтується на поступовому осягненні змісту твору через формальні засоби. Не останнє місце в теорії рецепції відводиться і читацькому досвіду: чим багатший внутрішній потенціал, духовне життя індивіда, різносторонніші судження, сформовані у процесі рецепції, тим глибшим буде сприйняття результату художньої діяльності суб’єкта – мистецького витвору окремого автора. Цілісна рецепція стилю твору відбувається в контексті всієї творчості автора з урахуванням читацького досвіду. Як слушно зауважують автори

„Естетики” за загальною редакцією Л. Левчук, „сприйняття – це і є творення художнього цілого” [10, с. 222]. Між питаннями завершеності художнього твору та можливості його подальшої рецепції як формування цілісності, незважаючи на позірну суперечність, насправді існує цілком умотивований взаємозв’язок, визначений У. Еко у праці „Роль читача” у вигляді терміна „відкриті структури” [8].

У науці про сприймання мистецтва виокремлюється поняття катарсису, яке виникає в акті естетичної рецепції. Важливе значення у цьому контексті має і специфіка художнього стилю, адже він певним чином зумовлює існування цього явища. Вперше засвідчивши себе у „Поетиці” Аристотеля, термін „катарсис” набув свого поширення в естетиці як науці про прекрасне, духовне життя людства, в якій водночас вирізняється і процес художнього сприймання мистецтва. Т. Радіонова, проводячи аналіз трагедії, визначає дію катарсису так: „пронизуючи увесь творчий процес, він з’єднує в комунікативну цілісність автора, його задум, твір, що втілює цей задум, і реципієнта” [12, с. 607]. Однак Д. Бабич, аналізуючи наукові праці М. Науманна в галузі рецептивної естетики, наголошує на розумінні вченим браку уваги до категорії катарсису з боку Г. Р. Яусса та В. Ізера, які відносять це питання до „старої естетики, зорієнтованої на автора, а не на реципієнта” [2, с. 26]. На противагу їм, М. Науманн „вимагає реабілітації катарсису в рецептивній естетиці” [2, с. 27]. Насправді ж істина, зазвичай, знаходиться десь між цими категоричними визначеннями. При аналізі рецептивної реакції неможливо відмежуватись від реальної постаті автора як творця художнього цілого і реципієнта, що виконує естетичну функцію. У тканині твору за допомогою зв’язку автора і читача виникає явище катарсису, яке акумулюється в мистецькому стилі. Катарсис викликається, на нашу думку, естетичними установками, закладеними у формально-змістовій єдності твору, які несуть стильове навантаження. Реакція читача відбувається не силоміць, а радше зумовлена факторами особистого характеру (досвід, чуттєвість, зацікавленість, особливості душевної організації і т. д.) і виконує очищаючий ефект, що лежить в основі мистецтва.

З погляду рецептивної естетики у тріаді „автор-твір-читач”, безсумнівно, найвагомішою виявляється кінцева ланка, яка є тією центральною віссю, навколо якої обертаються всі сучасні дослідження в галузі нової наукової методології. Для позначення категорії адресата як реальної особи, що виникає і в структурі твору, і поза його межами, В. Ізер використовує поняття „імпліцитного читача”. Він є водночас об’єктом авторської рефлексії та частиною художньої цілісності. Від творчої активності читача, його тісної „співпраці” з автором залежить успіх подальшої рецепції, а відповідно, й існування твору.

Ізерівське поняття „імпліцитний читач” впливає з Яуссівського „горизонту очікування”. „Горизонт сподівань” має двошарову структуру: з одного боку, він поєднує автора й твір із реципієнтом, з іншого – читача з твором [15]. Автор через „горизонт очікування” ніби

направляє рецепцію в потрібне русло, і тому вона не може бути виключно суб'єктивною конституцією. Водночас твір оберігається від вільночитань.

Спираючись на здобутки в галузі рецептивної естетики, виникає ще один напрям, пов'язаний радше із практичним застосуванням висунутих теорій, – рецептивна поетика. Вона „досліджує іманентну багатозначність змісту, який насичує текст, притому на рівні індивідуального сприйняття цього тексту” [13, с. 4]. Категорія стилю у всій антиномійній єдності формально-змістових елементів відіграє, на нашу думку, важливу роль при аналізі твору з погляду рецептивної поетики, адже у змісті, наприклад, виявляється „імпліцитний читач” (за В. Ізером), що безпосередньо втілюється у формі. За визначенням О. Червінської, „рецептивна поетика – це прочитання тексту з позиції „імпліцитного” (вбудованого) читача” [13, с. 42]. Гадаємо, що у рецептивній поезії стиль (у межах твору і творчості загалом) реалізовується через відношення автора і читача. Стиль є тією синтезуючою особливістю, яка провокує відповідне коло рецепції з урахуванням читацького досвіду, який „зустрічається все частіше й частіше як певна жанрова матриця рецептивного дослідження” [13, с. 40], та можливого аспекту перечитування, що „має право на більш серйозне становище і визнання в колі дослідницьких завдань теорії сприйняття” [13, с. 42]. Можемо висловити припущення, що в такий спосіб проявляється багатогранність неповторного стилю митця, здатного викликати естетичні реакції у свідомості реципієнта.

Спробуємо проаналізувати стиль прози М. Вінграновського з погляду основних засад рецептивної естетики на прикладі новели „Скриня”. Як зауважує Роман Гром'як, „сприйняття твору починається з заголовка” [6, с. 24], тобто він є центральною номінацією, що скеровує авторську увагу у відповідне русло. Тому реципієнт у процесі читання чекає про названий предмет побуту.

Перше речення твору („У селі жила відьма” [4, с. 303]) конструюватиме міфологічну парадигму тексту. Концепт відьми є певним фреймом, що провокує рецептивну реакцію. „Оповідною стратегією” („передумовою рецепції”) початку твору є наміри автора залучити в акт сприймання фрейм „історія відьми та її скрині”. Саме ця деталь побуту повинна стати центральним ядром нарації. Про це свідчить і заголовок твору, і основний акцент розповідача – „... що було у відьми, то це скриня” [4, с. 303]. Так виникають два горизонти сподівань: з одного боку, авторський, що „вимагає” потрібної читацької рефлексії, з іншого – „горизонт сподівань” реципієнта, який відштовхується від авторських „передумов рецепції”. Водночас розповідач, керуючись виключно особистими емоціями, вирішує змінити хід оповіді, зробивши переакцентування. У результаті скриня відходить на задній план, а об'єктом розповіді стає баба Тимохтеїха та події, що відбуваються на ріці. Так автор через „горизонт сподівань” скеровує читацьку увагу в потрібному напрямку. У той час, „горизонт читацьких сподівань” формується вже навколо розповіді про відьму.

Очікування якихось казкових чи хоча б містичних ситуацій зумовлене незвичними образами новели – чортами, Сном-Предковічником-Білим і т. д. Але в процесі читання з персонажами відбуваються якісь дивні метаморфози: так звані чорти виявляються батьком головного героя, сільським учителем та іншими жителями села. Отже, й належність баби Тимохтеїхи до відьомської „когорти” ставиться під сумнів.

У ході читання образ скрині мимохідь з’являється аж під кінець твору, а головний герой обіцяє розповісти про неї іншим разом. Тому скриня, що мала би бути центральним об’єктом розповіді, залишається осторонь описуваних подій. Автор не просто залишає структуру твору „відкритою” для подальшої рецепції, а радше пропонує читачеві, дофантазувавши, створити власну розповідь. Кінець твору є ніби його початком, „дописати” який залишається реципієнту. Так, основною „оповідною стратегією” новели є немовби гра автора з читачем. Зумовлено це й тим, що розповідачем виступає дитина. Дитячий світогляд, спосіб висловлювати думки, безсумнівно, є визначальними. Таким чином, „оповідна стратегія” зорієнтована на „Зразкового Читача” за У. Еко, коли авторові вдається легко „маніпулювати” реципієнтом з метою досягнути бажаного результату. Читач відчуває себе, з одного боку, ошуканим, з іншого ж – отримує задоволення від прочитання твору. При зіткненні цих двох горизонтів – авторського й читацького – відбувається естетична реакція реципієнта. Такий спосіб організації художнього цілого є водночас і відображенням індивідуального стилю митця.

Отже, досліджуючи значення стильових засад творчості в конструюванні рецептивного кола, варто зосередити увагу на таких аспектах, як взаємодія понять у тріаді „автор-твір-читач”, адже саме через специфічні відношення між ними виникає естетична реакція. Враховуючи антиномійне значення художньої цілісності, виникнення катарсису у процесі сприймання, явище читацького досвіду, можна говорити про взаємозумовленість стилю та рецепції. Розгляд функцій рецептивних категорій при аналізі стилю синтезує здобутки різноманітних гуманітарних наук, які збагачують терміносистему рецептивної естетики.

1. *Адорно Т.* Теорія естетики / Пер. П. Таращук. – К.: Основи, 2002. – 518 с.
2. *Бабич Д.* Новое обретение читателя // Проблеми інтерпретації і рецепції художнього тексту: Збірник наукових праць на пошану проф. Нонни Шляхової з нагоди її 70-річчя. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 19-29.
3. *Борев Ю.* Искусство интерпретации и оценки: Опыт прочтения „Медного всадника”. – М.: Сов. писатель, 1981. – 399 с.
4. *Вінграновський М.* Вибрані твори: У 3 т. – Т.3: Повісті й оповідання. – 2004. – 352 с.
5. *Гиришман М.* Стиль как литературоведческая категория: Учебное пособие. – Донецк: ДонГУ, 1984. – 28 с.
6. *Гром’як Р.* Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 272 с.

7. *Гром'як Р.* Текст літературно-художнього твору: епістемологічно-когнітивні роздуми // Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007. – Тернопіль: Джура, 2007. – С. 268-288.
8. *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. М. Гірняк. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.
9. *Ізер В.* Процес читання, феноменологічне наближення / Пер. М. Зубрицької // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів: Літопис, 2001. – С. 349-367.
10. *Левчук Л., Кучерюк Д., Панченко В.* Естетика: Підручник / За заг. ред. Л. Левчук. – К.: Вища шк., 2000. – 399 с.
11. *Поспелов Г.* Проблемы литературного стиля. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 330 с.
12. *Радионова Т.* Катарсис и художественное восприятие // Проблеми інтерпретації і рецепції художнього тексту: Збірник наукових праць на пошану проф. Нонни Шляхової з нагоди її 70-річчя. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 281-297.
13. *Червінська О.* Рецептивна поетика (історико-методологічні та теоретичні засади): Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с.
14. *Яусс Г.-Р.* Естетичний досвід і літературна герменевтика / Пер. Ю. Прохаська // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів: Літопис, 2001. – С. 368-405
15. *Яусс Г.-Р.* Рецептивна естетика й літературна комунікація // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 37-46.

Summary

The consideration of the category of style in the interdisciplinary projection is nowadays on the edge of time. As it is known, the mentioned notion is the object of investigation of different sciences.

This article presents an attempt to consider the receptive reflections according to the category of receptive aesthetics in the comparative aspect. Besides, the peculiarities of functioning of this category in modern scientific space are traced. The achievements of the receptive poetics as a methodological concept are also analyzed. The psychology of the perception of a work of art is put into the context of literary discourse, that's why the consideration of the poetical structure of a work of art in co-operation with the process of influence on the reader are of great importance to the differentiation of stylistic tendencies. In this connection, style is regarded as the co-operation "of the notions" author-work of art-reader.

The results of the investigation are approved on the basis of Mykola Vinhranovs'kyi prose.

Key words: style, receptive aesthetics, triad "author-work of art-reader", aesthetics, receptive poetics, artistic creativity, perception, artistic integrity.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008